

Konspekt rozprawy doktorskiej

Cel, metoda i znaczenie rozprawy

Leon Chwistek (1884–1944) był polskim logikiem, filozofem i artystą. W filozofii jego największym osiągnięciem jest wyrażona w języku logiki predykatów teoria wielości rzeczywistości oraz przedstawienie zarysu relacji między tą teorią a estetyką. Ontologią Chwistka jest jego teoria wielości rzeczywistości, natomiast estetyką – teoria wielości rzeczywistości w sztuce. Celem głównym rozprawy jest eksplikacja relacji między estetyką a ontologią w filozofii Chwistka przy pomocy analizy logicznej. W rozprawie ów cel stanowi główny i oryginalny jej przedmiot w zakresie wiedzy o filozofii Chwistka, historii filozofii polskiej i filozofii analitycznej.

Metoda rozprawy sprowadza się do analizy krytycznej oraz analizy porównawczej. Obie analizy mają charakter logiczny, tj. opierać się będą na stosownych do badanego tekstu narzędziach logiki (wnioskowanie dedukcyjne, uprawdopodobniające, analiza stosunków zakresowych pojęć). Ilość zastosowań analizy logicznej do danej teorii lub jej recepcji będzie zależeć od ścisłości zawartych w nich myśli. Dlatego dla tekstów mniej jednoznacznych ustalam znaczenie wyrażań, analizując sposoby ich użycia. Analiza porównawcza obejmuje stosunek tekstów źródłowych Chwistka do tekstów jego interpretatorów i polemistów. Poddane analizie zostaną m.in. następujące zagadnienia: rzeczywistość w interpretacjach R. Ingardena, T. Kostyrko i K. Chrobaka, rzeczywistość przejściowa, to co bezpośrednio dane, to co widzialne, to co widzialne w warunkach normalnych, oscylacje percepcyjne, teoria wielości rzeczywistości w sztuce w ujęciu S.I. Witkiewicza, główne typy w sztuce: prymitywizm, realizm, impresjonizm, awangarda, sześć

przejściowych typów w sztuce, metaestetyka, estetyka indywidualna, warunki nakładane na systemy indywidualne i teorie filozoficzne.

Rozprawa uzupełnia ważne braki w literaturze przedmiotu, która nie wyczerpała krytyki myśli Chwistka w zakresie szczegółowej analizy relacji między jego estetyką i ontologią. Rozwinąłem teorię wielości rzeczywistości poprzez wskazanie na możliwość istnienia rzeczywistości przejściowych. Podałem analizie zakresy pojęć pierwotnych tej teorii oraz krytyce jej aksjomaty. Ukazałem oryginalne aspekty myśli Chwistka i zakres stosowalności jego estetyki dla sztuki współczesnej. Zbadałem, w jakim znaczeniu ontologia Chwistka jest podstawą jego estetyki. Wskazałem na zależność praktyki artystycznej od przekonań ontologicznych wyrażonych w języku logiki. Praktyka artystyczna zakłada ontologię, która określa zakres tego, co istnieje, a więc i zakres tego, czym można się posłużyć. Także estetyka jest zatem uwarunkowana przekonaniem ontologicznymi. Takie podejście, które można wydobyć z filozofii Chwistka, pokazuje, że jego ontologia wyznacza zbiór pewnych środków praktyki artystycznej. Rozpowszechnienie tego faktu może stanowić krok w stronę uprawiania estetyki w sposób ścisły. W ten sposób odsłonią się nowe możliwości interpretacyjne dzieł sztuki dawnej i współczesnej oraz poszerzy zakres jej rozumienia i odbioru.

Streszczenie rozprawy

W poniższych częściach przedstawiam realizację swoich zamierzeń, dokonaną w poszczególnych rozdziałach pracy. W rozdziale pierwszym dokonuję przeglądu najważniejszych prac Chwistka, w których pojawia się idea wielości rzeczywistości. Przedstawia on zmiany kontekstu rozumienia i funkcjonowania terminu „rzeczywistość” – zależnie od ukazywania się jego publikacji – od „świata doświadczeń” przez pojęcie rzeczywistości w

sformalizowanej teorii filozoficznej do teorii wielości rzeczywistości jako „systemu indywidualnego”.

„Światy doświadczeń” pojawiające się w pracy Chwistka *Sens i rzeczywistość* (1916) dają podstawę do odmiennej interpretacji, epistemologicznej (Chrobaka), terminu „rzeczywistość” niż nieco późniejszy kontekst pojęciowy zawarty w pracach o teorii wielości rzeczywistości: *Trzech odczytach odnoszących się do pojęcia istnienia* (1917) i *Wielości rzeczywistości* (1921). Ostatnie prace dają podstawę do interpretacji zakresowej Ingardena oraz teorio-modelowej Kostyrko. W latach trzydziestych, w pracach *Zagadnienia kultury duchowej w Polsce* (1933) i *Granice nauki* (1935), widać u Chwistka osłabienie dotychczasowej pewności, z jaką wyrażał się, przedstawiając dekadę wcześniej swoją teorię wielości rzeczywistości. W latach trzydziestych, w *Granicach nauki*, ważniejszą rolę odgrywa pojęcie zdrowego rozsądku. Określiłem, jakie cechy mógł Chwistek przypisywać zdrowemu rozsądkowi, w przeciwstawieniu do jego rozumienia terminu „*common sense*”. W tym czasie uwaga Chwistka skoncentrowała się także na opisie projektów: indywidualnych systemów filozoficznych oraz indywidualnych estetyk.

Należy zatem stwierdzić różnicę między poglądami Chwistka, które wyrażał w latach dziesiątych i dwudziestych a tymi z lat trzydziestych, zwłaszcza gdy chodzi o poglądy dotyczące sztuki. W latach trzydziestych Chwistek zbliżył się do motywizmu w swojej twórczości, porzuciwszy formizm i bycie jego teoretykiem oraz rezygnując z rozwijania strefizmu. Wpłynęło to na jego bardziej relatywistyczne podejście do filozofii i sztuki, co wyraża się w jego koncepcjach: systemów indywidualnych oraz indywidualnych estetyk. Dlatego w zakresie poglądów Chwistka na sztukę przydatne jest odróżnienie jego estetyki (teorii wielości rzeczywistości w sztuce) od późniejszej koncepcji indywidualnych estetyk, którą można też określić mianem metaestetyki.

W swojej rozprawie za zasadniczy punkt wyjścia przyjmuję sformalizowaną i najbardziej rozwiniętą postać teorii wielości

rzeczywistości, sformułowaną w pracy *Wielość rzeczywistości*. W rozdziale drugim wyrażone zostały zależności występujące między warunkami, jakie Chwistek nakładał na poglądy filozoficzne: czy w postaci teorii filozoficznych, czy systemów indywidualnych. Do tych warunków należą: niesprzeczność, zupełność, zdrowy rozsądek, wyróżnienie pewników i reguł wnioskowania, wyrażenie tych poglądów w języku potocznym oraz odróżnienie systemów pierwszego rzędu od systemów drugiego rzędu, czyli takich, które zawierają interpretacje systemów rzędu pierwszego. System indywidualny może stać się teorią, natomiast teoria być nim nie musi, ponieważ powinien on być wyrażony w języku potocznym. Pokazałem, że możliwe są dwa sposoby rozumienia postulatu zupełności. Postulat ten jako część teorii Chwistka może być zaaplikowany do niej samej, co może prowadzić do podważenia utrzymywanego przez Chwistka przekonania o równorzędnym znaczeniu rzeczywistości. Ponadto w wyniku analizy warunków, jakie Chwistek nakładał na poglądy filozoficzne, podałem w wątpliwość spójność treści następujących par warunków: oparcie poglądów filozoficznych na zdrowym rozsądku przy jednoczesnym wymaganiu wyrażenia ich w języku potocznym; konieczność wyrażenia poglądów filozoficznych jako systemów indywidualnych w języku potocznym przy jednoczesnej konieczności wyróżnienia w tych ostatnich aksjomatów oraz reguł wnioskowania.

Samo podejście Chwistka do zagadnienia wartości filozoficznej języka potocznego nie jest jednoznaczne. Jego przekonanie odnośnie możliwości uzasadniania aksjomatów nie było jednolite i uległo zmianie w latach trzydziestych w stosunku do pracy z lat dwudziestych, *Wielość rzeczywistości*. Na podstawie wypowiedzi Chwistka ukazałem ważną różnicę między (arbitralnym) konwencjonalizmem, który on odrzucał, a relatywizmem, z którym się utożsamiał. Zaproponowałem związanie tego konwencjonalizmu z pragmatyzmem, bowiem w opinii Chwistka oba te poglądy cechowała pewna dowolność w podejściu do założeń i celów teorii. Jego zdaniem zawsze celem nauki powinna być prawda. Niemniej

jednak Chwistek nie posiadał w kwestii własnego relatywizmu jasnego sądu; w *Granicach nauki* wyrażał pogląd, że mogą istnieć prawdy bezwzględne, na które miałyby nas naprowadzać zdrowy rozsądek. Niektóre warunki, spośród wspomnianych w poprzednim akapicie, jakie Chwistek nakładał na poglądy filozoficzne, ukazują wpływ zajmowania się przez niego logiką na jego filozofię. Łączył on też kwestie logiczne i zagadnienie rzeczywistości z kwestiami etycznymi.

Najważniejszymi wynikami rozdziału drugiego są wyniki formalne: nieadekwatność pewnego aksjomatu do wyrażenia fenomenalizmu; zbędność dwu aksjomatów; zaproponowana semantyka geometryczna niektórych terminów pierwotnych teorii wielości rzeczywistości. Zwróciłem uwagę na sposób konstrukcji tej teorii. Poddałem analizie zakres pojęć pierwotnych teorii Chwistka na podstawie prac: *Trzy odczyty odnoszące się do pojęcia istnienia* oraz *Wielość rzeczywistości*. Sposób rozumienia przez Chwistka pojęć pierwotnych jego teorii uległ w tych pracach zmianie. Ważnym punktem mojej analizy tej teorii było wskazanie na nieadekwatność pojęć „widzialny” i „bezpośrednio dany” do opisu fenomenalizmu. Należałoby raczej dodać do nich przysłówki „aktualnie”. W teorii Chwistka brak jest ponadto uzasadnienia, dlaczego niektóre aksjomaty nie zostały włączone do aksjomatyk rzeczywistości fenomenalistycznych. Ważnym wynikiem było podanie semantyki geometrycznej dla pojęć pierwotnych, które występują w aksjomatach o numerach (4₁). Przedstawiłem uzasadnienie zaproponowanej semantyki. Wynikają z niej ważne wnioski formalne dla teorii wielości rzeczywistości: aksjomat (4a) jest zbędny, ponieważ wynika ze zdania (4c), oraz: aksjomat (4d) jest zbędny, ponieważ wynika ze zdania (4b). Ze sposobu konstrukcji samej teorii wielości rzeczywistości wiadomo, że mamy następujące pary sprzecznych aksjomatów: (4a) – (4b) oraz (4c) – (4d). Dowiadujemy się zatem z faktu wynikania (4a) z (4c) oraz wynikania (4d) z (4b), że aksjomaty (4b) i (4c) nie są współprawdziwe. Ponadto w ramach krytyki rzeczywistości rzeczy pokazałem, że na podstawie

wynikającej z jej aksjomatyki tezy, która utożsamia widzenie w warunkach normalnych z widzeniem na jawie, należałoby uznać za prawdziwe pewne kontrowersyjne zdanie mówiące, że widzenie pewnego x w warunkach anormalnych, na przykład w złych warunkach atmosferycznych lub podczas obserwacji złudzenia optycznego, wyprowadza nas poza pojęcie widzenia na jawie, a więc wówczas x nie jest widzialne na jawie.

W rozdziale trzecim skupiłem się na empirycznym aspekcie poglądów Chwistka na sztukę, za punkt wyjścia obierając eksperyment psychologiczny Chwistka nad oscylacjami treści percepcyjnych widzianych obrazów. Ten eksperyment uznałem za jedno ze źródeł kryteriów, które według Chwistka musiało spełniać dzieło sztuki. Dokonałem analizy krytycznej eksperymentu Chwistka i zwróciłem uwagę na jego wady, przede wszystkim na małą liczbę osób badanych oraz wiedzę przynajmniej niektórych z osób badanych o możliwych interpretacjach niejednoznacznych przedstawień wizualnych. Zauważyłem, że nie o wszystkich takich przedstawieniach, które są dwuznaczne, można zakładać, że czasy trwania ich alternatywnych interpretacji będą wyrównane. Wskazując na te wady, zwróciłem też uwagę na oryginalność wprowadzenia przez Chwistka idei oscylacji do filozofii i estetyki, zwłaszcza na tle idei widzenia aspektowego, które było dyskutowane w filozofii anglosaskiej po *Dociekaniach filozoficznych* L. Wittgensteina. E. Gombrich uważał widzenie aspektowe za kluczowe do zrozumienia wielu różnych interpretacji jednego dzieła sztuki. Z kolei dla Chwistka percepcja, w szczególności percepcja dzieła sztuki, posiada komponent treściowy, ponieważ nie istnieje dla niego widzenie czyste, oraz komponent intencjonalny, ponieważ to, co zobaczymy, zależy od tego, czego oczekujemy lub co chcemy dostrzec. Według Chwistka podczas percepcji dzieła sztuki powinny wystąpić oscylacje nierównomierne – co zostało nazwane przeze mnie kryterium podmiotowym. Poddałem krytyce jego pozorną uniwersalność oraz precyzję sformułowania. Kryterium tego może nie spełniać hiperrealizm lub fotografia. Przy maksymalnej określoności

przedstawień możliwy jest tu brak oscylacji. Kryterium takiego może też nie spełniać op-art, ponieważ jego efekt opiera się na oscylacjach równomiernych. Z tego powodu op-art w estetyce Chwistka może nie być odróżnialny od ornamentu, który według niego wywołuje oscylacje równomierne. Kryterium podmiotowe domaga się uzupełnienia o pojęcie częstotliwości oscylacji. Wyróżniłem też kryterium przedmiotowe oraz wyjaśniłem, co może znaczyć zawarte w nim twierdzenie, że „forma dzieła zaczerpnięta jest z rzeczywistości”. Przy okazji wyjaśnienia, czym jest dla Chwistka treść dzieła sztuki, podałem zakres obowiązywania teorii wielości rzeczywistości w sztuce. Na końcu rozdziału trzeciego zaprezentowałem projekt estetyk indywidualnych, nazwany metaestetyką, oraz wskazałem na podobieństwo między tym projektem a projektem tworzenia indywidualnych systemów filozoficznych.

W rozdziale czwartym zaprezentowałem analizę krytyk, interpretacji i polemik wokół koncepcji Chwistka. W odniesieniu do krytyk na uwagę zasługuje propozycja Metallmanna dotycząca uzupełnienia aksjomatyki rzeczywistości fizycznej o zdanie, na podstawie którego z mierzalności dowolnego obiektu wnioskujemy o jego istnieniu. W odniesieniu do interpretacji, zwróciłem uwagę na propozycje autorstwa Ingardena, Pasenkiewicza, Chrobaka i Kostyrko, skupiając się na dwu ostatnich, które wydają się być sprzeczne. Poddałem analizie krytycznej mocne i słabe strony interpretacji Chrobaka i Kostyrko. Przedstawiłem możliwość połączenia dwu ostatnich interpretacji, a także uzasadniłem, dlaczego obie można uznać za uprawnione. Ostatnią część rozdziału czwartego stanowi analiza krytyczna zarzutów zawartych w tekstach dwu głównych polemistów Chwistka: Ingardena i Witkacego. Nie wydaje się, by główne zarzuty Ingardena w jego wczesnym tekście pod adresem oraz w związku z metodą aksjomatyczną Chwistka były jasno uzasadnione, jednak takie uzasadnienie można znaleźć w innych, późniejszych tekstach Ingardena. Trafne jest spostrzeżenie Ingardena o istnieniu – wbrew sugestiom Chwistka – części wspólnej

rzeczywistości. Jako uzupełnienie tego wątku przedstawiłem dwa sposoby modyfikacji teorii wielości rzeczywistości, tak by rzeczywistości można było uznać za rozłączne. W związku z polemikami Witkacego zwróciłem uwagę na nieomawiane do tej pory zarzuty oraz poddałem je analizie krytycznej. Należy tutaj zarzut Witkacego dotyczący nieużyteczności teorii wielości rzeczywistości w sztuce Chwistka. Według Witkacego relatywizm ontologii i estetyki Chwistka nie sprzyja powstawaniu znaczących dzieł sztuki. Witkacy zarzuca teorii wielości rzeczywistości w sztuce jej wąski zakres, który obejmuje malarstwo, rzeźbę i poezję. Na tym tle Witkiewicz uznaje swoją teorię czystej formy za doskonalszą. Mimo to nie wydaje się, by można było uznać Witkacego za obiektywistę. Pokazałem, jak ważne dla rozumienia polemiki Witkacego z Chwistkiem jest przekonanie pierwszego o nieistnieniu obiektywnych kryteriów dzieła sztuki, wbrew temu, że taki obiektywizm mogłyby sugerować takie wyrażenia Witkacego, jak „Czysta Forma”, „uczucie metafizyczne” czy „Prawda Absolutna”.

W piątym rozdziale mojej rozprawy, w jego części pierwszej, przedstawiłem, na jakiej podstawie możemy wnioskować o istnieniu rzeczywistości przejściowych w filozofii Chwistka. Wskazałem sześć typów przejściowych w sztuce oraz sześć rzeczywistości przejściowych. Zaproponowałem sposoby skonstruowania i rozumienia rzeczywistości przejściowych w zależności od trzech głównych podejść do teorii wielości rzeczywistości: Ingardena, Kostyrko i Chrobaka. Zaproponowałem aksjomatykę rzeczywistości przejściowych w zależności od interpretacji Ingardena i Kostyrko oraz wskazałem na różnicę między tymi interpretacjami. Zwróciłem uwagę na dwuznaczność pojęcia istnienia w teorii Chwistka. Słabe rozumienie tego pojęcia mówi, że aby x istniało w rzeczywistości, wystarczy, by spełniało jej aksjomatykę. Według mocnego rozumienia takie x musiałyby mieć dodatkowo cechę ix , czyli musiałyby być rzeczywiste. Zgodnie z intencją Chwistka należałoby przyjąć to drugie rozumienie. W

przeciwnym wypadku musielibyśmy uznać za istniejące przedmioty nierzeczywiste.

Część druga rozdziału piątego ukazała przesłanki uzasadniające podejście aksjomatyczne, które określa, czym są typy główne oraz przejściowe w sztuce. Aksjomaty są związane z rzeczywistościami, z których dla dzieła w danym typie sztuki artysta czerpie formę, a także treść, czyli elementy rzeczywistości. Dlatego podejście aksjomatyczne wymagało uwzględnienia trzech głównych interpretacji terminu „rzeczywistość” (Ingardena, Kostyrko, Chrobaka). Spośród opisanych przeze mnie przy pomocy podejścia aksjomatycznego typów przejściowych na uwagę zasługuje typ, który przy założeniu interpretacji Kostyrko nazwałem realizmem magicznym. Jego podstawą jest przy tej interpretacji między innymi zestaw aksjomatów, który nie występuje w żadnej z aksjomatyk podstawowych rzeczywistości czy podstawowych typów w sztuce. Podejście aksjomatyczne do typów w sztuce zasadza się na rozumieniu symbolu ix („x jest rzeczywiste”) jako: „x może być środkiem praktyki artystycznej”. Wyróżniłem dwa rodzaje środków: pierwotne oraz wtórne. Wskazałem na różnicę między podejściem aksjomatycznym do opisu typów w sztuce a podejściem Chwistka. Ostatnie jest egzemplaryczne, osadzone w faktach historii sztuki oraz zdecydowanie mniej niż podejście aksjomatyczne opiera się na opisie typów w sztuce poprzez środki pierwotne. Podejście Chwistka opisuje ponadto tylko główne typy w sztuce (prymitywizm, realizm, impresjonizm, awangardę). Zaletą podejścia aksjomatycznego jest jego otwartość na doprecyzowania w zależności od szczegółowych celów artystycznych. Dzięki temu podejściu możemy częściowo i przy pomocy języka logiki uchwycić reguły typów w sztuce, co rzutuje na sposób uprawiania estetyki.

Ostatni rozdział przedstawia rekapitulację najważniejszych wyników rozprawy oraz poświęcony jest znaczeniu oraz ograniczeniom koncepcji Chwistka. Idąc za Kostyrko, J. Woleńskim i J. Tarnowskim, wskazałem na oryginalne aspekty jego filozofii w kontekście teorii możliwych światów. Niezależnie, wskazałem na

oryginalność wprowadzenia do filozofii przez Chwistka jego idei oscylacji percepcyjnych. By ukazać aktualność wydobytego z filozofii Chwistka podejścia aksjomatycznego do estetyki, podałem propozycję dwu aksjomatów konceptualizmu. Rozdział i rozprawę kończą refleksje nad możliwością etyki w ramach wielości rzeczywistości i możliwością wpływu szczególnie rozumianej zasady niesprzeczności na postępowanie człowieka.